

อิทธิพลของวัฒนธรรมดนตรี : เสียงสะท้อนแห่งยุคสมัย สมเด็จพระเจ้าพระยา บรมมหาศรีสุริยวงศ์ ในงานวิจัยสร้างสรรค์บทเพลงเกิดเกียรติ สมเด็จพระเจ้าพระยา “มหาบุรุษรัตโนดม” สำหรับวงออร์เคสตรา

■ เอกชัย พุทธิรักษ์

“ ในมิติของการเชื่อมโยงระหว่างสำนักวังกับสำนักบ้านนั้น ตระกูลขุนนางและวงดนตรีของสำนักบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา ถือว่าเป็นสายสำคัญที่สุด เพราะว่าได้สังกัดอยู่ในกรมมหาดเล็ก โดยมีหน้าที่การบรรเลงแบ่งเป็นเวร ทั้งหมด ๔ เวร คือ เวรศักดิ์ เวรสิทธิ์ เวรฤทธิ์ เวรเดช ”

หลังเรียนรู้ของดนตรีไทยในสมัยสมเด็จพระเจ้านั้น ผู้เชี่ยวชาญได้แบ่งออกตามลักษณะของสำนักได้ ๓ รูปแบบ คือ ๑) สำนักวัง หมายถึง สำนักที่อยู่ภายใต้สังกัดวังของพระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์ ๒) สำนักบ้าน หมายถึง สำนักที่สังกัดบ้านของชาวบ้านและบ้านของขุนนาง ๓) สำนักวัด หมายถึง ในวัดแต่ละวัดจะมีวงปี่พาทย์ประจำวัด โดยแต่ละสำนักก็จะผลิตบุคลากรด้านดนตรีไทยมากมาย ในสำนักวังหรือสำนักบ้านนั้น หากเรียกแบบคนในยุคสมัยนั้นจะเรียกว่า วงหลวง วงเจ้า และเรือนราชฎ์ โดยแต่ละวงจะมีครูที่มีชื่อเสียงควบคุมวง เช่น วงกรมมหรสพ มีพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เป็นผู้ควบคุม มีนักดนตรี ศิลปินที่มีชื่อเสียง อาทิ พระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทีน) พระเพลงไพเราะ (โสม สุวาทิต) หลวงไพเราะเสียงซอ (อุน ดุริยะชีวิน) หลวงเสียงเสนาะกรรณ (พัน มุทธวาทย์) หรือ วงวังบูรพา ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช จะมี จางวางสร (นายสร ศิลปบรรเลง หรือหลวงประดิษฐ์ไพเราะ) เป็นผู้ควบคุมวง หรือวงวังบางขุนพรหมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต จะมีจางวางทั่ว (นายทั่ว พาทย์โกศล) เป็นผู้ควบคุมวง เป็นต้น

ในมิติของการเชื่อมโยงระหว่างสำนักวังกับสำนักบ้านนั้น ตระกูลขุนนางและวงดนตรีของสำนักบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา ถือว่าเป็นสายสำคัญที่สุด เพราะว่าได้สังกัดอยู่ในกรมมหาดเล็ก โดยมีหน้าที่การบรรเลงแบ่งเป็นเวร ทั้งหมด ๔ เวร คือ เวรศักดิ์ เวรสิทธิ์ เวรฤทธิ์ เวรเดช โดยจะมีนักดนตรีประจำในแต่ละเวร มีผู้ควบคุมนักดนตรีทั้งหมด คือ จางวางมหาดเล็ก มนตรีสุริยวงศ์ วรวงศ์พิพัฒน์ เป็นคนในตระกูล

บุณนาค ซึ่งมีตำแหน่งยศข้าราชการชั้นสูงในกรมมหาดเล็ก ซึ่งเทียบเท่าตำแหน่งผู้กำกับการหรือตำแหน่งหัวหน้าข้าราชการใช้ของเจ้านายชั้นบรมวงศ์หรือทรงกรม ทำให้นักดนตรีและครูดนตรีชำนาญการที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น จะสังกัดอยู่บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาทั้งสิ้น อาทิ ครูทวด ซึ่งเป็นนักร้องที่มีชื่อเสียงมากในสมัยนั้น และเป็นผู้เรียบเรียงประดิษฐ์บทร้องและบทรับของเพลงสุรินทรสาธุสามชั้น พระประดิษฐ์ไพเราะหรือครูมีแขก (มี ดุริยางกูร) ผู้แต่งเพลงเชิดจีน ที่มีชื่อเสียงและนิยมบรรเลงมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีบทเพลงที่สำคัญมากอีกบทหนึ่งที่พระประดิษฐ์ไพเราะท่านแต่งในระหว่างทำงานอยู่ที่สำนักบ้านของสมเด็จพระเจ้าพระยา คือ เพลงพระอาทิตย์ชิงดวง ซึ่งเป็นลักษณะเพลงลา เพื่อเป็นคุณานุสรณ์แด่สมเด็จพระเจ้าพระยาประเภทเพลงลานั้นหมายถึง เพลงที่จะบรรเลงและขับร้องเป็นเพลงสุดท้ายก่อนจบการแสดง บทร้องจะมีความหมายในเชิงอาลัย ร่ำลาเมื่อจะต้องจากกัน หรือให้ศิลปินให้พรแก่ผู้ฟัง เพลงลาจะนิยมใช้บทสร้อย โดยมีการ “ว่าดอก” ตามอย่างสักวา เมื่อนักร้องร้องบทสร้อยหรือว่าดอกก็จะร้องไปจนจบวรรค จากนั้นก็จะมีเครื่องดนตรีประเภทใดประเภทหนึ่งบรรเลงเลียนเสียงร้อง สลับกันไปโดยเป็นการอวดฝีมือความสามารถของนักดนตรี เพลงที่นิยมนำมาบรรเลง ได้แก่ เพลงเต่ากินผักบุง เพลงนกขมิ้น เพลงออกทะเล เพลงพระอาทิตย์ชิงดวง โดยถือได้ว่าเพลงพระอาทิตย์ชิงดวงจะได้รับความนิยมสูงสุดในการนำมาบรรเลง โดยจะเห็นได้จากการที่สำนักบ้านต่าง ๆ นำมาใส่บทร้องที่ไม่เหมือนกันในแต่ละบ้าน

ความเป็นมาของเพลงพระอาทิตย์ชิงดวงนั้นมาจากที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้ชอบดูละครและฟังดนตรี ท่านจึงได้ส่งเสริมโดยการหาครูละครและดนตรีมาฝึกคณะของท่าน จนได้ชื่อว่าเป็นหนึ่งในสมัยนั้น ท่านได้ให้พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) หรือครูมีแขก แต่งเพลงขึ้นใหม่ ซึ่งปรับปรุงมาจากเพลงเต่ากินผักบุง พร้อมทั้งสอดแทรกทำนองมอญเข้าไปในเพลง ทำให้เกิดความไพเราะยิ่งขึ้น ท่านโปรดปรานเพลงนี้มากโดยตั้งชื่อเพลงนี้ว่า “พระอาทิตย์ชิงดวง” ของเดิมเป็นทำนอง ๒ ชั้น ใช้บรรเลงเป็นเพลงลา มีลีลา ชั้นเชิงที่ทำให้ซาบซึ้งประทับใจ ฝากรักฝากอาลัยด้วยทำนองลูกเล่นแทรกอยู่แพรวพราว หลังจากนั้นหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้นำมาทำเป็นเพลงเถา ซึ่งยังคงลีลาของทำนองและชั้นเชิงเดิม และได้เพิ่มเติมเสริมใหม่ไว้อย่างน่าฟัง โดยทางเพลงพระอาทิตย์ชิงดวงที่เชื่อกันว่าเป็นของดั้งเดิม บทร้องมีดังนี้

ท่อนที่ ๑ พระอาทิตย์ชิงดวงพระจันทร์เด่น	
ท่อนที่ ๒ ดาวกระเด็นไกลเดือนดาราดับ	
ท่อนที่ ๓ หิ่งห้อยพร้อยพรายไหวระยับ	แมลงทับท่องเที่ยวสะเทือนดง
ท่อนที่ ๔ ดอกเอ๋ย เจ้าดอกจิก	หัวใจจะพลิก (พลิก) เสียแล้วเอ๋ย
สร้อย ๑ หนาเจ้าเอ๋ย	
สร้อย ๒ เตะกกกะมงนาย	นายกกกะมงนาย
รักเจ้าสร้อยสังวาล	ของพนี้เอ๋ย
เจ้ากลับมาเขยพี่หน้อยรา	นายสาคะมามอดเอ๋ย
ดอกเอ๋ย	เจ้าดอกสลิด
เจ้าคู่ชีวิต	(ชีวิต) ของเรียมนี้เอ๋ย

ในแง่ของการเรียนการสอนดนตรีไทยในวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้านั้น

“ความเป็นมาของเพลงพระอาทิตย์ชิงดวงนั้นมาจากที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้ชอบดูละครและฟังดนตรี ท่านจึงได้ส่งเสริมโดยการหาครูละครและดนตรีมาฝึกคณะของท่าน จนได้ชื่อว่าเป็นหนึ่งในสมัยนั้น ท่านได้ให้พระประดิษฐ์ไพเราะ (มี ดุริยางกูร) หรือครูมีแขก แต่งเพลงขึ้นใหม่ ซึ่งปรับปรุงมาจากเพลงเต่ากินผักบุง พร้อมทั้งสอดแทรกทำนองมอญเข้าไปในเพลง ทำให้เกิดความไพเราะยิ่งขึ้น ท่านโปรดปรานเพลงนี้มากโดยตั้งชื่อเพลงนี้ว่า “พระอาทิตย์ชิงดวง”

มีความสืบเนื่องมาจากการก่อตั้งภาควิชาดนตรีของวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โดยมีครูผู้สอนที่สำคัญท่านหนึ่ง โดยได้สะท้อนผ่านการเรียนการสอนดนตรีไทยที่เป็นตัวแทนเชื่อมโยงยุคสมัย คือ ครูเลื่อน สุนทรวาทีน ซึ่งท่านเป็นลูกสาวของพระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทีน) ศิลปินและครูดนตรีในวงดนตรีของสมเด็จพระเจ้าพระยา ครูเลื่อน สุนทรวาทีน นับว่าเป็นปูชนียบุคคลที่สำคัญของมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา หลังจากเกษียณจากการรับราชการครู ท่านได้อุทิศกำลังกาย กำลังใจทั้งหมดเพื่อส่งสอนศาสตร์ด้านดนตรีไทยให้กับมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาอย่างไม่มีข้อบกพร่อง ทั้งด้านวิชาการและแนวทางดำรงชีวิต และเพลงพระอาทิตย์ชิงดวงนั้น มีบทร้องที่ครูเลื่อน สุนทรวาทีน ได้รับถ่ายทอดมาจากพระยาเสนาะดุริยางค์ ผู้เป็นคุณพ่อ ดังนี้

พระอาทิตย์ชิงดวง พระจันทร์เด่น

ดาวกระเด็นไกลเดือนดาราดับ

หิ้งห้อยพรอยพรายไทรระยับ

นายขานปะกายีหระ

ดอกเอ๋ย ดอกจิก

หนาเจ้าเอ๋ย

เตะกกกะมงนาย

รักเจ้าสร้อยสังวาล

ดอกเอ๋ย ดอกสลิด

เอวกลมผมงอนเอ๋ย

รูปร่างคมสัน

พี่ขอต้องจับสักหนอยรา

ดอกเอ๋ย ดอกสวาท

แมลงทับท่องเที่ยวสะเทือนดง

เจ้าช่อสละของเรียมนี้เอ๋ย

เห็นใจเจ้าจะพลิกเสียแล้วเอ๋ย

นายกกกะมงนาย-

ของพีนีเอ๋ย

เจ้าคู่ชีวิตของเรียมนี้เอ๋ย

พี่รักมาก่อนใครใคร

พินเจ้าก็ดำขลับ

นายสาละมามอดเอ๋ย

หัวใจแทบจะขาดเสียแล้วเอ๋ย

ครูเลื่อน สุนทรวาทีน

ครูเลื่อน สุนทรวาทีน

สำหรับชีวประวัติโดยสังเขปของครูเลื่อน ท่านเป็นธิดาคนที่ ๒ ของพระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทีน) และคุณหญิงเสนาะดุริยางค์ (เรือน) เกิดเมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน ๒๔๕๓ มีพี่สาวชื่อเสียบ และน้องสาวชื่อเจริญ (อาจารย์เจริญใจ สุนทรวาทีน) บ้านเดิมท่านอยู่บริเวณสระน้ำวิทยาครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ในซอยวัดประดิษฐาราม (วัดมอญ) ตรงข้ามกับมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ครูเลื่อนสมรสกับนายมิ่ง ผลาสินธุ์ มีบุตร ๕ คน ด้านการศึกษา ครูจบชั้นมัธยมปีที่ ๖ จากโรงเรียนศึกษานารี ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่เรียนในระดับสูงกว่าคนทั่วไปในสมัยนั้น และเรียนดนตรีกับบิดาที่บ้านโดยเริ่มจากการฝึกซอฮู้ ซลู่ จะเข้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ ครูเลื่อนได้สอบบรรจุเป็นข้าราชการครู จนเกษียณอายุราชการ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ได้เชิญท่านมาเป็นอาจารย์พิเศษฝ่ายขับร้องไทย สอนนักศึกษาดนตรีไทย ประจำภาควิชาดนตรีจนถึงแก่กรรม

จากประวัติศาสตร์การเรียนการสอนดนตรีไทย และบทบาทของสมเด็จพระเจ้าพระยาที่มีต่อวงการดนตรีตามที่ได้กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนั้น ได้ก่อให้เกิดเป็นเสียงสะท้อนแห่งยุคสมัยสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ในงานวิจัยสร้างสรรค์ผ่านบทเพลงเทิดเกียรติสมเด็จพระเจ้าพระยา “มหาบุรุษรัตนอม” สำหรับ

วงออร์เคสตรา ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เอกชัย พุทธิรัถ โดยการประพันธ์เพลงครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเทิดเกียรติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ในรูปแบบของการสร้างสรรค์บทประพันธ์เพลงสำหรับวงออร์เคสตรา ที่มีโครงสร้างเป็นแบบแผนของดนตรีตะวันตก แต่สร้างจากวัตถุดิบด้านบันไดเสียงจากเพลงไทยเดิม โดยมีการนำทำนองเพลงไทยเดิมมาเป็นพื้นฐานในการประพันธ์ จากบทเพลง “พระอาทิตย์ชิงดวง” เป็นวัตถุดิบหลักที่นำมาขยาย ซึ่งเป็นการรำลึกถึงและเชิดชูเกียรติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มีการผสมผสานระหว่างดนตรีไทยกับดนตรีสากล โดยใช้วิธีการประพันธ์ภายใต้กรอบดนตรีของดนตรีคลาสสิกที่ผนวกรวมเข้ากับสำเนียงดนตรีไทย ดนตรีตะวันออก ดนตรีตะวันตก และนำเทคนิคการประพันธ์เพลงศตวรรษที่ ๒๐ สอดแทรกเข้าไปในบทประพันธ์ ทฤษฎี และเทคนิคการประพันธ์ที่ใช้ศึกษา ประกอบด้วย การศึกษาดนตรีบันไดเสียงประสมระหว่างดนตรีไทยเดิมกับดนตรีตะวันตก จากการใช้โมด (Modes) ต่าง ๆ ที่เกิดจากการแปรผลวัตถุดิบด้านดนตรีไทยเดิมผสมผสานกับดนตรีตะวันตก เช่น แนวคิดดนตรีกระแสชาตินิยม (Nationalism) โดยใช้ดนตรีไทยเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติไทยเป็นมโนทัศน์หลักในสร้างสรรค์ดนตรีที่ผสมผสานเทคนิคของนักประพันธ์ดนตรีคลาสสิกประพันธ์เพลงด้วยระบบศูนย์กลางเสียงแบบโพลีโทนาลิตี (Polytonality) มีการใช้การผสมบันไดเสียง (Mixed scale) ใช้อัตราจังหวะหลากหลายทั้งอัตราจังหวะปกติและอัตราจังหวะไม่สมมาตร บางส่วนของบทประพันธ์มีการอัตราจังหวะประสม (Mixed meter) ซึ่งเป็นการซ้อนกันอัตราจังหวะที่ขัดกัน และสร้างกลุ่มโน้ตทำนองที่มาจากเพลงไทยเดิม (เพลงพระอาทิตย์ชิงดวง) ที่มีพื้นฐานมาจากโมดที่แตกต่างกันนำมาใช้เป็นวัตถุดิบหลักของบทประพันธ์ มีการคัดทำนอง (Quotation) โดยวิธีการนำทำนองบางส่วนไปปรากฏในส่วนต่าง ๆ ของบทเพลงบางช่วงของบทประพันธ์ ใช้รูปแบบลีลาสอดประสาน (Contrapuntal) ใช้ลักษณะของการสร้างออสตินาโต โน้ตเพเดิลซ้ำ ๆ มีพื้นผิวแบบ Heterophonic, Polyphonic และพื้นผิวแบบ Biphonic โดยมีการใช้เทคนิค Drone ในแนวเสียงต่ำ ใช้เทคนิคการพัฒนาโมทีฟ เช่น การเปลี่ยนโมด การซ้ำทำนอง ซิควเอนซ์ การใช้คอร์ดซ้อน มีลักษณะจังหวะที่เป็นจังหวะพื้นบ้านของไทยปรากฏในบทประพันธ์บางช่วง บทประพันธ์นี้ถูกนำออกแสดงในงานคอนเสิร์ตเชิดชูเกียรติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ “๑๕๐ ปี ศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน” วันที่ ๑๖ มกราคม ๒๕๕๘ ณ หอแสดงดนตรี ชั้น ๑๖ อาคารสิรินราชเดชโชชัย มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา และงาน Wind Symphonic “The Spirit of ASEAN” วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘ ณ หอแสดงดนตรี ดร.ถาวร พรประภา ชั้น ๕ ตึกสยามกมลการ ปทุมวัน กรุงเทพฯ

“ “พระอาทิตย์ชิงดวง” เป็นวัตถุดิบหลักที่นำมาขยาย ซึ่งเป็นกรรำลึกถึงและเชิดชูเกียรติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มีการผสมผสานระหว่างดนตรีไทยกับดนตรีสากล โดยใช้วิธีการประพันธ์ภายใต้กรอบดนตรีของดนตรีคลาสสิกที่ผนวกรวมเข้ากับสำเนียงดนตรีไทย ดนตรีตะวันออก ดนตรีตะวันตก และนำเทคนิคการประพันธ์เพลงศตวรรษที่ ๒๐ สอดแทรกเข้าไปในบทประพันธ์ ”

